

A hajdanvolt turisták és útikönyvírók

Ilyennek látták Pest-Budát

Aki kíváncsi rá, milyen volt Budapest ötszáz év előtt, forduljon bizalommal a mai útikönyvek őseihez, egykori utazók feljegyzéséhez. Fejedelmek, diplomaták, lovagok, futárok, zarándokok, kalmárok sokszor viszon- tagságos vállalkozásai jelentették a hajdanvolt turizmust.

Bertrandon de la Brocquière francia lovag 1433-ban, szentföldi zarándokútjáról hazatérőben tartózkodik Pest-Budán. Jó Fülöp burgundiai herceg tanácsosa jól- esően tapasztalja, hogy Zsigmond magyar király francia mintára fejleszti a várost és építi palotáját. „Buda, Magyarország fővárosa — írja — inkább hosszán, mint szé-lesen elnyúló magaslatra épült. Kelet felé a Duna, nyugaton egy völgy határolja, a déli részen áll a város kapuja, felette uralkodva a palota, amely impozáns lesz, ha elkészül. A városban jó meleg- fürdők vannak. Pesten rengeteg a lókereskedő. Aki kétezer jó lovat akarna venni, náluk nehézség nélkül kaphatna. Vettem én is egy igen jó futót.” (Zárójelben érde- mes megjegyezni, hogy jóval később Stendhal, a nagy francia író is elégedett volt Magyarországon vásárolt lovával, és Andersen is büszkén újságolta, hogy legjobb barátja fordította le Széchenyi hí- res könyvét a lovakról.)

Bocaius János kassai főbíró- nak viszont elszorul a szíve, amik- or a várost megpillantja. 1605-öt írunk, és a török az imént verte vissza H. Chr. Ruzwurm tábor- nok ostromló seregeit: „Emelem fejemet, nézem a házakat, melyek tetői szegényesek és földetlenek, ablakaik sárral, szalmával betöm- vék... Az omladék templomok barmok istállói... A dögök szana- szét hevernek; amely helyen va- lami eltörik, az ott is marad...”

Bizony messze még Buda felsza- badulásának napja, s a XVIII. század utolsó harmada, melyben meggyorsul a sokféle csapásoktól dúlt és alélt város feléledése. Amikor a szelíd lelkű költő, Anyos Pál, 1778-ban örvendezve vetheti papírra a sorokat:

„Buda, ki ébredsz fényes ham- vaidból, / S üzöd a hallgatást roppant bátyáidból...”

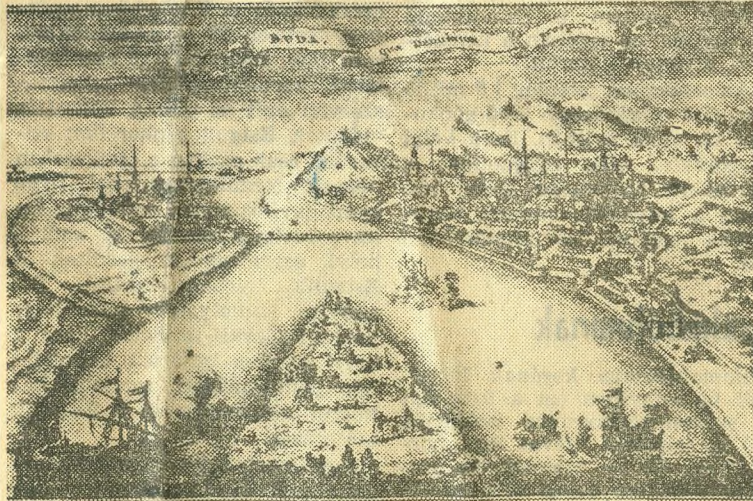
Egy esztendő sem telik bele, s a költő már túl zajosnak, forgalmas- nak találja a várost, és vidékre menekül. Talán elsőnek érzi meg ideges alkatával a magyar irodal- lomban azt a kedélynyomasztó szorongást, amit ma urbanizációs

rangosztály és mindkét nem együtt van: a fodrász, akinek rizspos a kabátja -s a vén kofa éppúgy eljön ide kávézni, mint a gigerli báró vagy gróf likörözni...” Robert Townson, a jeles angol természetbúvár számol be e sza- vakkal benyomásairól, a XVIII. század utolsó évtizedében. Elis- meréssel ír a város tudományos intézményeiről.

Townsonnal egy időben látogat Pestre Joachim C. von Hofmannsegg gróf, ugyancsak termé- szettudós, aki Drezdában élő fele- leségét tájékoztatja tapasztalatairól. Furcsállja, hogy a magyar férfiak sarkantyúsan, fegyveresen érkeznek a vigalmakra. „Miután a nemesnek egyedül van ama joga, hogy kardot viselhet, s ettől sem- miféle alkalommal nem akar meg- válni, tehát ilyenkor is élni óhajt jogával.” A gróf elítéli az oly- annyira divatos és a spanyol ál- latviadalokra emlékeztető állat- „hecczeket”, ugyanakkor öröme- re szolgál, hogy egy estélyen meg- ismerkedhetett gróf Benyovszky Mórizz özvegyével. Nagy elragad- tatással ír a pest-budai fürdők- ről, és rendre felsorolja azokat.

A hazai enciklopédizmus, majd a felvilágosodás sodrában jele- nek meg 1768-ban az első „föld- rajz-történelmi-gazdasági” lexik- on Magyarországáról — németül. Egy évtized múlva Vályi András nyelvész, földrajzi író és költő háromkötetes, közel kétezer olda- las földrajzi-történelmi lexikont szerkeszt, amely egyben az első helységnévtár is. Ez a mű már magyar nyelvű. A szerzőnek — akit irodalomtörténetírásunk elég mostohán kezel — sikerült a kor legjobbjaival megmozgatni — köztük Baróti-Szabó Dávidot, Schön- visner István régészt, Acquinum felfedezőjét és Czetter Sámuel- t, a jeles rézmetszőt. A mű teljes- ségre törekvése már a címből ki- olvasható: „Magyar országnak le- írása, melyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták, uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú és orvosló vi- zek, tavak, szigetek, erdők, azok- nak hollételek... természetbeli tu- lajdonsgaik a betűknek rend- gyek szerént feltaláltatnak.” Az egyes helységek nevezetességeit már rangsorolja és csillagozza, mint a mai béderek vagy Mi- chelinek. A munka megjelenése idején, tehát a XVIII. század vég- én, Pest a következő városrés- zekből állt: Leopoldváros (a

mat. Felkarolta tehát a könnyű műfajt; kalendáriumokat, érzel- mes almanachokat, szerelmi leve- lezőket és jóskönyveket írt, s az akkori kommersz kiadványok mellett megvalósította az úti- könyvek mai típusának kezdetle- ges, de nagy ügyességről tanús- kodó formáját. 1803-ban 170 olda- las, metszetekkel díszített úti- könyvet írt Pestről. Ebben 14 le- vélben, nagy alaposággal mutat- ja be sétautak segítségével a vá- rost, annak fejlődését: „Tudja-e, hogy az egész Új-városnak 15 év előtt még nyoma sem volt? A ré-

Ez a rajz: 1600 körül készült, mikor még Pest-Buda a török hódoltság alatt volt. Az előtérben a Margitsziget, a két városrész között pedig a hajóhíd látható.

gi város akkor a váci kapunál kezdődött, és ott, ahol jelenleg az országos szép ház áll, melyben a mai kövőház van, akkor temető volt. Képzeld el, hogy ezen a rö- vid idővel ezelőtt még pusztá té- ren (a mai Engels térről van szó) most házak állanak, melyek tulaj- donosaiknak 10—12 000 forint évi jövedelmet biztosítanak, és ebből az egy körülményből a helybéli iparnak rendkívüli fejlődése meg- ítélhető...”

Érdekes Vlagyimír Bronyevsz- kij egykori cári gárdatiszt napló- ja (Tardy Lajos fedezte fel a do- kumentumot), aki több ezer baj- társa társaságában, a cári admi- rális parancsára és a bécsi ud- var engedélyével, 1810-ben Ma- gyarországon át utazott haza Pé- tertvárra. Budára érkezve, a vá- rost először falusiasnak, piszkos- nak találja, később Buda és Pest belső részeit megismerve, elisme- rően ír, és a három testvérvárost, Budát, Óbudát, Pestet Pétervár- hoz hasonlítja. A Dunát összeveti a Névával. „A tölgyekkel borított két sziget teljes lombdíszen pom- pázik. A túlsó parton hatalmas épületek, új ízlésben: a hajóhíd alatt és felett súlyosan megrakott bárkák, árbocaikon különböző színű zászlókkal. Néhány bárka lefelé úszik a Duna sodra irányá- ban, mások ár ellen ösztökélik lo- vaikat. Végre, ide is érkeztem, kedves olvasóm, a hídon haladók színes forgatagához: a néptömeg szüntelenül áramlik előre-hátra, és ennek a színpompás képnek éppen csak gyenge vázlatát tudom nyújtani.” Bronyevszkij naplójá- nak — amely az egész akkori Ma- gyarország keresztmetszetét adja — érdekessége a szerző mély so- ciális érzülete. Olykor úgy tűnik, hogy a társadalmi elmaradottság ostromlásakor saját hazája viszo- nyai felett is ítéletet mond. Majdnem két és fél évtizeddel később, egy másik katona: Hell- muth v. Moltke, a nagy hadvezér, Pest-Budán megfordulva, csak az haute volée-t, azaz az előkelők világát veszi észre, és megvallja, hogy életében sem fürdött még kényelmesebben, mint Budán: „A medencében férfiak, asszo- nyok, leányok és gyerekek fürde- nek, valamennyien együtt. Csak derengő világosság szűrődik be a mennyezet kis nyílásán, miközben a víz gőze illdelmes fátyolt bo- rit az egész képre.”

A múlt század harmincas éve- nek derekán érkezik Magyaror- szágra John Paget angol író és közigazdász, aki később annyira megszerette az országot, hogy le is telepedett itt. A kedves, köz- vetlen levelek tónusában, szinte

idegenvezetői allűrökkel veti pa- pírra benyomásait: „Meghívlak, nyújas olvasó és természetesen a Palatinus Szállóból indulunk sé- tánkra a Váci-utca, amely egyi- ke a legvonzóbbaknak, Ausztria valamennyi tartományában...” Totálképet rajzol a városról, majd mint egy teleobjektívvel, kinagyít- ja a részleteket, a rakpartot a so- kadalommal, a Kereskedők Palo- táját, a Casinót, a legszebb üzle- tek kirakatait. De beszámol a ba- jokról is, a kereskedelem áringa- dozásairól, a lovag takarmányo- zásának gondjairól, a pesti porról. Mindemellett igyekszik visszaad- ni a heroikus erőfeszítést, amit megfigyelése szerint a magyarság tesz, hogy évszázadok elmara- dottságát gyorsan helyrehozza.

Paget honfitársa, Miss Julia Pardoe is a reformkor lendületé-

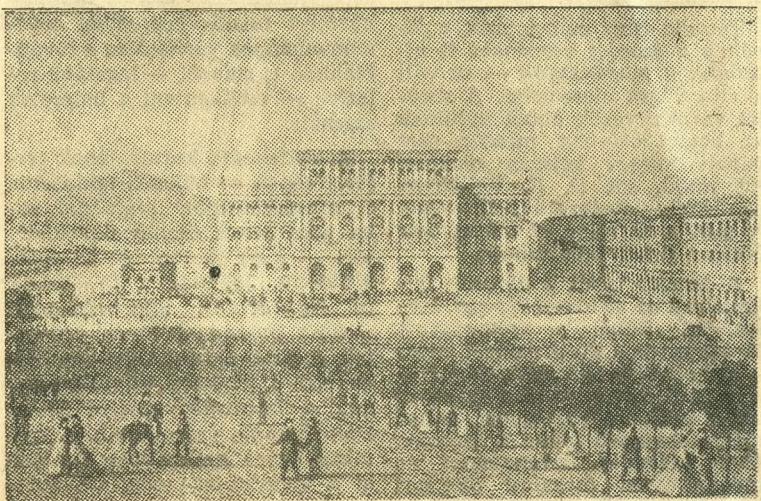
Írók, költők, művészek, közéleti személyiségek később is szép számmal látogatnak el a magyar fővárosba. Kevesen tudják, hogy köztük volt Andersen, a nagy dán mesemondó is, aki Magyarország „büszke Akropoliszának” nevezte Budát. De járt itt egy másik ész- ki is, Ibsen. A legtöbbjük persze nem írta meg útibenyomásait. A hivatásos útikönyvírók pedig még vártak magukra.

Mint ismeretes, az angol Mur- ray, majd a német Baedeker nyo- mán, a múlt század második felé- ben hazánkban is feltűnedeztek az első útikönyvek. 1864-ben Va- hot Imre — aki annak idején se- gédszerkesztőnek fogadta Petőfit a Pesti Divatlapoz — írt egy százoldalas kalauzt, de ez inkább közhasznú név- és címtár, az egyes nevezetességek betűrendes felsorolásával. Sokkal komolyabb kiadvány — lényegében az első tulajdonképpen budapesti kalauz volt a jeles író és műtörténész, Hevesi Lajos, 1873-ban megjelent útikönyve. „Midőn az ember a vasúti kocsiból kilép, helyesen cselekszik, ha terjedelmesebb há- zi poggyászát az indóházbeli hor- dárok egyikének átadja...” Így kezdődik az útikönyvnek az obli- gát történelmi bevezetőt követő gyakorlati része, amely a ma is megszokott módon ad tanácsot a városnézésre, az időbeosztásra, a szolgáltatások igénybevételének módjaira stb. Két sétán mutatja be Pestet és Budát, nagy alapos- sággal igazít el a gyűjtemények- ben, végül a kirándulóhelyekkel is megismerteti. Nem kis mérték- ben a városfejlesztés jelentős ese- ményének köszönhető, hogy a már régen időszerű, nagy adatgyűjtő munkával készült, illusztrált, tér- képes kalauz megjelenhetett. Ki- adásakor a városfejlesztésen kívül is sok minden történt. Befejezésé- hez közeledett a Margit-híd feljá- rójának építése a Szigetre, az új postapalota, a fogaskerekű, az Er- zsébetvárosi Kioszk, és az év már- ciusában a Beleznav-kertben (Rá- kóczi út 9, évekkel ezelőtt itt volt a Marika kertpresszó) bejelentet- ték a Magyarországi Munkáspárt megalakítását. Ekkor jelent meg a munkásság új, magyar és német nyelvű újságja, a Munkás-Heti- Krónika.

Budapest „tevékeny, becsvágyó, életerős” dolgozó népe, amely munkájával létrehozta a büszke metropolist, csak nagy sokára, hosszú megpróbáltatások, küzdel- mek után vallhatta azt végleg ma- gáénak.

De ez már nem az útleírások és útikönyvek témája.

HÍDVÉGI JENŐ

A Magyar Tudományos Akadémia 1860 körül. — Chr. Steinichen rézmetszete

ártalomként annyit emlegetünk. De mi volt akkor a fejlődés? Jó ideje áll a hajóhíd, kiépül a „Te- rézia”-város, olajgyár létesül, Bu- dán felvillannak a közvilágítás első szerény lámpásai, Kempelen Farkas vizművet készíti, Mária- Terézia pedig rajziskolát nyit a városban.

Közben mind több és több utazó kerekedik fel Pest-Budára, s mint manapság, van köztük, aki sztereotíp bókokat mond, és van olyan, aki szertelenül dicsér, vagy elfogultan elmarasztal.

„Kávéházakban nincs hiány. A híddal átellenben levő kávéház- nak, azt hiszem, nincs párja Európában. Tágas billiárdtermek, díszes társalgók nyílnak itt egy- másba, és ami feltűnő: minden

Piacférral, ma: Engels tér), Teré- zia város (a mai Tanács krt. vidé- ke), Józsefváros (A mai Ludovika környéke) és Ferencváros (hal- árusok rakpartja). A leghíresebb kávéház az útirajzokban vissza- visszatérő Kemnitz, legjobb kórház a Szent Rókus és legújabb városkert az Orczy-liget (a mai Kun Béla tér környéke, a botá- nikus kerttel egyetemben).

A „kultúrunkás” érdekes tí- pusa volt a XVIII. és a XIX. szá- zad fordulóján Leyrer József könyvkereskedő. Ezt a derék né- metet két törekvés sarkallta. Egy- részt igyekezett a könyvkeresletet fokozni, ami igen nehéz volt, lé- vén az érdeklődés igen mostoha. Másrészt szaporítani akarta a Pest-Budával foglalkozó irodal-